

УДК 141.7

О. Ю. Щербина-Яковлева
Сумський державний університет

ДЕСТРУКТИВНІСТЬ ЯК АТРИБУТ ЛЮДСЬКОГО САМОВИЯВЛЕННЯ: УТОЧНЕННЯ ПОНЯТТЯ І ПЕРСПЕКТИВИ НАУКОВИХ РОЗВІДОК

Запропоновано поширити уявлення про деструктивність особистості, і особливу увагу приділити надбанам соціокультурним властивостям індивіда. Деструктивність повинна бути вивченою філософською антропологією та філософією культури як специфічний тип людського світовідношення. Комплексний підхід до вивчення деструктивності вимагає її співставлення з конструктивністю. Також прояви деструктивності у людській діяльності повинні бути розглянутими з погляду синергетичної методології як складники інноваційних процесів у нелінійному розвитку соціуму та культури.

Ключові слова: деструктивність, конструктивність, деструктивні типи особистості, типологія особистості, світовідношення людини, людська діяльність, синергійний механізм інноваційних процесів, соціальні інновації, культурні інновації.

Уявлення про деструктивність як прояв людської природи, і відповідна категорія надбали широкого використання в людинознавчому знанні протягом ХХ століття.

Існування суспільства протягом ХХ – початку ХХІ століття сповнене дуже виразних подій, що сприймаються суспільною свідомістю суто негативно. Це світові і локальні війни, поширення та загострення глобальних проблем, міжетнічні протистояння, чисельні акти терористичної діяльності, прояви релігійно-політичного екстремізму тощо. Жодна мисляча людина, аналізуючи зміст подібних подій, не буде шукати винних десь за межами суспільства. Майже ніхто сьогодні вже не намагається перекладати провину на якісь зовнішні сили, які мов би роблять жахливі події необхідними, незворотними, обумовленими «об'єктивними законами природи» тощо.

Під тиском численних негативних подій мов би вперше запитується: «Камо грядеши, людино?» Але ким же запитується, і хто той негідник, якого так і хочеться назвати якимось виразним грубоекспресивним іменником?

Дуже зручним і широко сьогодні вживаним заміном багатьох негативних найменувань для злих, глупих, користолюбних, усе і вся руйнуючих представників людства постає словосполучення «деструктивна особистість». У свою чергу, ті властивості індивіда, які оцінюються як негативні прояви мислення, волепокладання, практичної поведінки, і цілком слушно

сприймаються як системні, пов'язані один з одним, у багатьох випадках іменуються «деструктивністю особистості». При цьому деструктивність як риса індивідуального стилю поведінки протиставляється конструктивності, деструктивна особистість – конструктивній особистості.

Значний вклад у розвиток уявлень про деструктивність як властивість людської особистості внесений З. Фрейдом. Саме з ім'ям Фрейда пов'язаний початок найменування руйнівних форм діяльності людини деструктивними. Він же є засновником традиції дослідження деструктивності як агресії («агресивно-ворожнечої установки»). Йому належить цілий ряд принципово важливих положень, що відіграли роль наріжних каменів у розвитку концептуальних підходів до розуміння цієї проблеми:

– Деструктивність є властивістю кожного індивіда; із цього правила немає винятків.

– Деструктивність є складним психічним феноменом (підсистемою психічної діяльності), складниками якої є почуттєві (безсвідомі та підсвідомі компоненти), когнітивні (переважно оціночні) та практично-діяльнісні компоненти.

– Деструктивність присутня у психіці як її потенційна властивість сфери безсвідомого, що колись здатна проявитися; або як сформований та закріплений психічний стан, що виникає, розвивається та проявляється у практичних діях.

– Індивідуальні прояви деструктивності як загальної властивості відрізняються їх спрямованістю на зовнішні об'єкти або на самого суб'єкта.

– Деструктивність як властивість і стан особистості з погляду Фрейда є проявом неврозу.

Фрейдю належить провідний методологічний принцип, який є незмінною засадою психоаналітичного з'ясування сутності деструктивності в індивідуальній поведінці: «Я» (свідомість, раціональний розум) намагається обмежити і подолати впливи «Воно» (природних інстинктів, біологічних потреб, нижчих потягів, пристрастей). Або навпаки: «Я» знаходить аргументи для виправдання намірів «Воно». «Легко переконатися у тому, що «Я» є зміненою частиною «Воно». Змінення відбулося внаслідок прямого впливу зовнішнього світу... Воно спрямоване також на використання на практиці впливу зовнішнього світу та його намірів і намагається принцип насолоди, необмежено пануючий у «Воно», замінити принципом реальності. ... «Я» репрезентує те, що можна назвати розсудком та обачливістю. «Воно», навпроти, містить пристрасті» [10, 846]. Основна функція «Я» – привласнення енергії «Воно», перетворення його енергії у практичну дію.

Е. Фромм пов'язує феномен деструктивності з соціокультурною життєдіяльністю індивіда. Він переконливо доводить, що саме у сфері проявів людської деструктивності яскраво висвітлюються зв'язки нейрофізіологічного, соціального та культурного в людському самопочутті, самоусвідомленні,

практичній діяльності. Людина наділена креативними здатностями. Їх відчуження, неможливість самореалізації вона зазвичай не усвідомлює, але підсвідомо відчуває. Деструктивність є реакцією на відчуження і проявом підсвідомої установки на відмову від пошуку шляхів для реалізації творчого потенціалу. У його праці «Анатомія людської деструктивності» висловлений погляд, що людина, у якій проявляються риси деструктивності в її розвинутих формах, завжди є нещасною. У межових формах прояви деструктивності є проявами психічної патології. Деструктивність як властивість людини Е. Фром ставить поряд з жорстокістю і визначає як вади, що «властиві людині. Жорстокість руйнує душу і тіло і саме життя, вона знищує не тільки жертву, але й самого ката. У цій ваді знаходить відображення парадокс: у пошуках свого смислу життя звертається проти себе самої. У цій ваді міститься єдине справжнє збочення. І зрозуміти його – зовсім не значить простити. Але поки ми не зрозуміли, у чому його суть, ми не здатні судити про те, які фактори сприяють, а які перешкоджають зростанню деструктивності в суспільстві» [11, 32].

Багатьма авторами висловлюється думка, що генеза деструктивності пов'язана з тваринним походженням людини (А. Адлер, К. Лоренц та ін.). Дійсно, найбільший внесок у дослідження деструктивності як атрибута людини після психоаналітиків був внесений етопсихологами. При цьому характерне ототожнення деструктивності, жорстокості і агресії [1].

Внаслідок колективної дослідницької діяльності протягом декількох десятиліть розбудоване і переконливо доведене уявлення, що деструктивність є необхідним складником багаторівневої біосоціокультурної сутності людини. Тому поняття деструктивності набуває значення наукової категорії, використаної в галузі людинознавства: соціальної психології, психології особистості [9], психології політики [4], адиктології та кримінальної психології [5, 7], психології релігії [8], психіатрії тощо [6].

Проте якщо ж когось назвали «деструктивною особистістю» (читай: обізвали дуже поганим словом), а це наша близька людина, то як же з нею жити далі? А можливо, і ми самі такі ж самі? Або: якщо людина згідно з таким визначенням за власною сутністю – деструктивна істота, і при цьому вона є суб'єктом соціальної, планетарної, космічної діяльності, то яка ж доля чекає на об'єкти її діяльності? За умов такого теоретичного і морально-аксіологічного сприйняття «деструктивність» вже не тільки наукова категорія, але й дуже значущий концепт зі світоглядними, морально-оцінювальними, методологічно-орієнтуючими, технологічно-програмуєчими (якщо мати на увазі соціальні технології) функціями. Відтак, ми не пропонуємо увести до порядку наукових досліджень у галузі людинознавства розгляд категорії деструктивності. Цей розгляд вже відбувається багато десятиліть. Але, на наш погляд, відчувається протиріччя між частотою вживання цієї категорії у вказаній галузі, та її недостатньою визначеністю. Зокрема, відсутні порівняння тих галузевих або ситуативних значень, що надаються їй філософами, культурологами, політологами, психологами, педагогами тощо.

Тому ми вважаємо, що саме накопичений аналітичний матеріал внаслідок свого обсягу та теоретико-методологічної різноманітності підходів щодо його усвідомлення сьогодні вимагає узагальнюючого та поглиблюючого підходу з погляду більш широкої науково-дослідної парадигми. Таку парадигму надають сучасні філософсько-антропологічні студії. Філософсько-культурологічні підходи її доповнюють та уточнюють. Крім того, повинна поширюватися увага до деструктивності не тільки як до випадків адикцій, девіантної або делінквентної поведінки, але і як до загальної людської властивості з боку фахівців, пов'язаних з соціально-педагогічною діяльністю – соціально-виховною, соціально-корекційною, соціально-реабілітаційною, знавців ювенології та соціальної геронтології тощо.

Отже, одне із поставлених нами завдань – це аналіз поняття деструктивності, проведений таким чином, щоб наблизиться до його філософсько-антропологічного значення. Постановка цього завдання вимагає вирішення декількох пов'язаних задач.

Перша задача – провести етимологічний та семантико-лінгвістичний аналіз поняття деструктивності. Водночас схарактеризувати його як багатозначуще та продуктивне в науковому вимірі через протиставлення антоніму – конструктивності. Такий підхід є ефективним для забезпечення різнобічності розгляду сфери людського світовідношення, його позитивних та негативних соціокультурних проявів.

Отже, ми бачимо, що в сучасному людинознавстві закріплена практика позначення людських руйнівних та креативно-утворюючих ставлень до світу і себе самого за допомогою слів «деструктивність» і «конструктивність», за якими криється складна, накопичена протягом тисячоліть система уявлень про взаємно протилежні (інколи – дійсно негативні та позитивні) сутнісні якості людства. З етимологічного погляду слова «деструктивність» і «конструктивність» сходять до латини. У їх основі утворення з додаванням двох різних префіксів *de* і *con* до коріню *struo*, який означає «класти одне на одне, будувати, зводити, споруджувати». У семантико-лінгвістичному вимірі поняття конструктивності і деструктивності несуть на себе відбиток господарчої діяльності та технічної думки. Префікс *con* виражає об'єднання, з'єднання чогось роз'єданого у ціле: *con-struo* – складати, навалювати. Справжніми давньолатинськими є слова *constructio* – укладання, складання, розбудова, структура, конструкція; *constructivus* – конструктивний; *constructor* – будівельник, конструктор. Префікс *de* виражає відділення, усунення, позбавлення. Отже, *destructio* – це руйнування, *destructivus* – руйнівний, *destructor* – руйнівник [3, 316]. Також і у словнику сучасної англійської мови знаходимо ціле гніздо цікавих для нас слів: *destroy* – руйнувати, знищувати; *destroyer* – руйнівник; *destruction* – руйнування, знищення; *destructive* – руйнівний; *destructor* – технічний засіб для знищення речовини, деструктор. Робота зі словниками також збагатила нас знанням про те, що розвиток у 20-му

столітті теорії систем та системного аналізу відбувався на підґрунті деяких лексем, позичених із галузі будівництва. У власну чергу, розповсюдження уявлень системної методології надало цим лексемам нових смислів: структури та конструкції ми сьогодні сприймаємо як реальні характеристики Всесвіту. Саме тому поняття деструкції осмислюється як руйнування структур та конструкцій у Всесвіті, або його підсистемах. Світоглядні виміри уявлень про деструктивність і конструктивність постають підґрунтям для виникнення оціночного сприйняття людських властивостей деструктивності і конструктивності як негативних і позитивних.

Друга сформульована нами задача – схарактеризувати ті значення поняття деструктивності (семи, елементарні смислові компоненти), які утворилися поза межами технічного знання: онтологічні, методологічні (методолого-синергетичні, методолого-літературознавчі, методолого-лінгвістичні), аксіологічні, психологічні, психоаналітичні, кримінологічні, психіатричні тощо. Відтак будуть визначені й ті його семи (значення), що повинні належати філософсько-антропологічному знанню. Тоді буде достатньо матеріалу, щоб надати уточнене філософсько-антропологічне визначення.

Отже, в онтологічному вимірі деструктивність – це властивість якогось об'єкта (системи, конструкції), що проявляється як схильність до руйнування (себе або іншого об'єкта). Далі треба окремо обговорювати, чи можна пов'язувати уявлення про деструктивність / конструктивність з синергетичними уявленнями про багаторівневі системи, що розвиваються, якщо мова йде про неживу природу, про живу природу, про суспільство? Утворення та руйнування систем / підсистем – необхідний складник процесу розвитку. Мов би правильно пов'язати процеси взаємоперетворення хаоса й порядку з конструктивністю і деструктивністю. Але, чи не покладає використання цієї пари категорій на синергетичну картину світу відбитку антропоморфного мислення, якщо ми шукаємо джерело конструктивності / деструктивності там, де немає мислячого та плануючого суб'єкта, конструктора або деструктора? Або треба оговорювати, що ці поняття у природознавстві використовуються метафорично, у переносних значеннях. Проте ця проблематика за межами даної статті.

Зрозуміло, що конструктивність та деструктивність онтологічно мають місце в суспільній життєдіяльності. Тут є їх суб'єкт, носій – людина як ймовірний конструктор і деструктор. Якщо війна, хижацьке ставлення до природних ресурсів, політичний екстремізм, релігійний фанатизм – деструктивні форми соціальної діяльності, то деструктивність – характеристика суб'єктів (держав та міждержавних блоків, монопольних власників галузей виробництва, політичних партій, релігійних течій, субкультурних рухів тощо).

Деструктивність у літературній творчості – утворення такої конструкції твору, де немає конструкції. Цей цікавий феномен не є предметом нашого наукового дослідження. Але в розвитку культури ХХ століття літературний деструктивізм вплинув на розвиток відповідного поняття і формування уявлень

про деструктивність як про сферу ломки канонів творчості, здорового глузду тощо. Спроби деструкції природної мови, руйнування традиційних форм логіки багаторазово обговорювались протягом ХХ століття. Психологія особистості, кримінологія, психіатрія та ін. розглядають чисельні форми руйнівної поведінки індивіда, вивчають її генезу, об'єктивні та суб'єктивні чинники, трансформації її форм при переході від здоров'я до психічного захворювання тощо. Часто деструктивність психологи ототожнюють з агресією, психіатри – з самогубством, кримінологи – з маніакальними злочинами, соціальні педагоги – з девіаціями поведінки і т. д.

Весь цей дуже неоднорідний, багатоплановий матеріал у цілому проводить до висновків, що деструктивність – це завжди порок, вада суспільства, соціальних груп та індивідів. Відтак ставлення до деструктивності як до властивості людини, прояву її суб'єктивності чи напряду діяльності сформоване суто негативне. Аксиологічне мислення також впливає на сучасні уявлення про деструктивність / конструктивність. Вони постають об'єктом оціночних суджень і усвідомлюються як синоніми пороку / добродетності, злого / доброго.

Третє із визначених нами завдань, вирішення якого є метою даної статті – це доведення той думки, що деструктивність, з одного боку, є атрибутом людського буття, людської сутності, який зазвичай сприймається як негативна риса, небажаний, такий, що порочить людину. Водночас деструктивність є і формою (або сферою) людського самовиявлення – «виявлення себе», «проявлення себе самого в зовнішньому світі, висвітлення внутрішнього в зовнішньому. Отже, деструктивність є сферою волевиявлення, тобто свободи волі. Доведення цієї думки пов'язане з розглядом сфери креативної і інноваційної діяльності з погляду значення в них руйнівних та утворюючих процесів. Жодна методологія наукового дослідження або буденного мислення не припускає можливості увічнення одних і тих самих форм існування будь-чого. Принцип *Panta rei* відноситься як до природи, так і до досягнень цивілізації. Тому у сфері соціальних відносин, духовної або матеріальної культури не може бути ґрунтовною вимога «ніколи і нічого не руйнувати». Але також незаперечним є і ще один методологічний принцип: «Люди самі є акторами і авторами власної історичної драми». Так чи інакше, суб'єктами соціокультурних деструктивних процесів зазвичай є самі люди. Визнання правомірності цієї думки примушує будь-якого ретрограда визнати неможливість одвічної наслідуваності, повторюваності, слухняності нових генерацій, навіть стабільності «класичних» форм культури. Такий погляд на проблему вимагає зробити висновок, що якщо б не існувало людської здатності до деструктивного (руйнуючого) ставлення до будь-чого, сама людська сутність навечно зупинилася б у своєму розвитку. І навпаки: завдяки здатності до деструкції реалізується конструктивність як властивість людини, що розвивається історично і реалізується у розмаїтті її креативних видобутків.

Отже, людина самовиявляється, самореалізується, самозатверджується як соціокультурний суб'єкт, який (історично і в індивідуальному існуванні) йде шляхом деструктивно-конструктивного втілення в соціокультурному просторі.

Виходячи із сформульованих нами поглядів, ми вважаємо, що існує багато перспективних напрямів, на яких бажані подальші наукові розвідки в напрямі визначеної проблеми:

1. Встановлення філософських та методологічних засад з'ясування сутності деструктивності як соціокультурного феномену та як екзистенційного атрибуту людського буття.

2. Економічні ризики як підґрунтя деструктивності в життєдіяльності сучасного соціуму.

3. Політологічні дискурси з деструктивності в суспільстві ризику.

4. Деструктивність у сфері правової життєдіяльності суспільства ризику.

5. Культурологічні (комунікативні, мовознавчі, морально-теоретичні, художньо-естетичні, релігієзнавчі, ґендерологічні) виміри вивчення та обмеження деструктивності в суспільстві ризику.

6. Розробка та опрацювання соціологічних інструментів діагностики деструктивності та процесів її обмеження в суспільстві ризику.

7. Оптимізація освітньо-педагогічних процесів як фактор обмеження деструктивності в суспільстві ризику тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. – СПб.: Питер, 2001. – 352 с.

2. Гуменный Л. В. Влияние деструктивных факторов на трансформацию современного миропорядка : автореферат дис. кандидата политических наук : 23.00.04 / Гуменный Леонид Владимирович. – М.: Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ, 2006. – 25 с. – Электронный документ. – Режим доступа: http://aleksandrross.moy.su/news/skachat_vlijanie_destruktivnykh_faktorov_na_t_ransformaciju_sovremennogo_miroporjadka_gumennyj_leonid_vladimirovich_besplatno/2014-08-29-2859

3. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. Ок. 50 000 слов. Изд. 2-е. / И. Х. Дворецкий. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.

4. Калинин Л. А. Деструктивная идеология как социальный феномен: социально-философский анализ. – Автореферат дис. ...кандидата философских наук, специальность 09.00.11 – социальная философия / Калинин Леонид Анатольевич. – Нижний Новгород, 2007. – 19 с. – Электронный документ. – Режим доступа: www.dissercat.com/content/destruktivnaya-ideologiya-kak-sotsialnyi-fenomen-sotsialno-filosofskii-analiz

5. Короленко Ц. П., Дмитриева Н. В. Аддиктология. Настольная книга / Цезарь Петрович Короленко, Наталья Витальевна Дмитриева.– М.: Институт

консультирования и системных решений. – 2012. – 120 с.

6. Короленко Ц. П., Дмитриева Н. В. Личностные расстройства / Цезарь Петрович Короленко, Наталья Витальевна Дмитриева. – СПб.: Питер, 2010. – 400 с.

7. Медведев В. С. Кримінальна психологія: Підручник / В. С. Медведев. – К.: Атика, 2004. – 368 с.

8. Семенова В. И. Влияние новых религиозных объединений и деструктивных культов на политический процесс в российской федерации. Автореферат дис. ... кандидата политических наук, специальность 23.00.02 / Семенова Валерия Игоревна. – М.: Московский государственный областной университет. – 2013. – 20 с. – Электронный документ. – Режим доступа:

<http://www.dslib.net/polit-instituty/vlijanie-novyh-religioznyh-obedinenij-i-destruktivnyh-kultov-na-politicheskij.html>

9. Скроцкий Ю. А. Становление личности и психические отклонения. – М.: АЛТЕЙЯ. – 2009. – 260 с.

10. Фрейд З. «Я» и «Оно» / Зигмунд Фрейд / Сост. : М. Блюменкранц. – М.: Эксмо-Пресс, Фолио, 2002. – 864 с. (Серия: Антология мысли).

11. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм / Пер. с англ. Э. М. Телятникова, Т. В. Панфилова. (Серия Philosophy). – М.: Изд. АСТ, 2004. – 635 с.

РЕЗЮМЕ

Е. Е. Щербина-Яковлева. Деструктивность как атрибут человеческого самоосуществления: уточнение понятия и перспективные направления научных исследований.

Предлагается расширить представление о деструктивности как о свойстве личности, распространив его на сферу приобретенных социокультурных качеств индивида. Деструктивность может рассматриваться философской антропологией и философией культуры как специфический тип человеческого мироотношения. Деструктивность должна изучаться комплексно, в сопоставлении с конструктивностью. Проявления деструктивности в человеческой деятельности должны рассматриваться также с позиций синергетической методологии понимания самоорганизации нелинейных систем, как необходимые составляющие в инновационных социальных и культурных процессах.

Ключевые слова: деструктивность, конструктивность, деструктивные типы личности, типология личности, человеческое мироотношение, человеческая деятельность, синергетический механизм инновационных процессов, социальные инновации, культурные инновации.

SUMMARY

Elena Scherbina-Yakovleva. The destruction as the human attribute of self-

actualization: a clarification of the concept and promising aspects of scientific researches

Views about the destructiones as a manifestation of human nature is widely spread over the XX – beginning of XXI century. The phrase "destructive personality" is now widely used as an equivalent for the name of a variety of types of personalities, endowed with a negative, from the point of view of society, qualities. Accordingly, all individual properties that are evaluated as negative, undesirable effects of thinking, identifying the will and practical behavior, unambiguously referred to as the "destructiveness". It is proposed to extend the notion of destructiones as the property of the individual, extending it to the sphere of the acquired socio-cultural qualities of the individual. Destructiones must be studied philosophical anthropology and philosophy of culture as a specific type of human world-attitude. It is obvious that the destructiones should be seen comprehensively, in comparison with the constructivnes. Manifestations of destructiones in human activity from the standpoint of synergetic methodology of understanding the self-organization of nonlinear systems are treated as necessary components in innovative social and cultural processes. However, the development of psihoanaliticheskie, psychopathological, psychiatric, criminological approaches to the interpretation of the destructiones led to the formation of a purely negative perceptions about this aspectes of human world-attitude. Attention is drawn to the fact that destructive forms of thinking and activities are forms and spheres of human self-expression, self-actualization and self-development, which ultimately serve as the driving forces of self-development of society and culture. Destructive forms of the world-attitude are the areas of free-form the meaning and the spheres of introduction of human free will. Herewith the society is obliged to improve the technology of limitation of irrational manifestations of behavioral and mental chaos, savage destruction and aggression, which implemented in geopolitics, inter-state and inter-ethnic relations, mental life of society and personality. It is proposed to pay attention to such promising areas of research of the problem of destructiveness in human world-attitude: the economic risks as the determinants of destructions in the human life; the determinants of escalation of destruktion in the field of legal; cultural (communicative, linguistic, moral, ethical etc.) aspects of destructions in human life.

Keywords: *destruction, construction, the destructive personality types, the typology of persons, the man world-attitude, human activity, the synergistic mechanisms of innovation processes, the social innovation, the cultural innovation.*